

УДК 821.161.2-6.09

Наталія Криловець

ОБРАЗ САДУ В НАТУРФІЛОСОФСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО

У статті досліджується образ саду в натурфілософській поезії Ліни Костенко. Природа для поетеси – це простір, у якому відбувається єднання двох світів: реального й ірреального. Образ саду, стаючи невід’ємною частиною внутрішнього світу ліричної героїні, уособлює мрію, порятунок від самотності та неволі окультуреного світу.

Ключові слова: натурфілософська поезія, образ саду, символ, раціональний та ірраціональний світ, людина і природа, час і простір.

В статье исследуется образ сада в натурфилософской поэзии Лины Костенко. Природа для поэтессы – это пространство, в котором осуществляется единение двух миров: реального и ирреального. Образ сада, становясь неотъемлемой частью внутреннего мира лирической героини, олицетворяет мечту, спасение от одиночества и неволи окультуренного мира.

Ключевые слова: натурфилософская поэзия, образ сада, символ, рациональный и иррациональный мир, человек и природа, время и пространство.

The problem under investigation in this article is the image of garden in the natural philosophical poetry of Lina Kostenko. The nature for the poetess is the space where the two worlds are united – the real and unreal ones. The image of garden, being an essential part of the inner life of the persona, embodies the dream, the escape from the loneliness and from the servitude of the domesticated world.

Key words: natural philosophical poetry, image of garden, symbol, real and unreal world, human being and nature, time and space.

В українській філософській поезії світ природи виступає як об’єкт і суб’єкт одночасно. Для українського менталітету природа є основою світогляду народу та його духовності. Звідси одвічна закоріненість українських митців (Тарас Шевченко, Леся Українка, Богдан-Ігор Антонич, Павло Тичина, Володимир Свідзинський, Володимир Сосюра, Максим Рильський, Микола Вінграновський, Леонід Талалай та ін.) у глибини світу природи, єднання з нею. Ця риса притаманна й натурфілософським творам Ліни Костенко, яка часто звертається до прадавніх образів лісу, саду, річки, що набувають художньої багатозначності. Чільне місце в творчості поетеси посідає образ саду. Відзначимо, що пейзажну поезію поетеси в контексті всієї її творчості досліджували С. Барабаш [3], В. Брюховецький [4], М. Ільницький [7], Г. Клочек [11], О. Ковалевський [8], А. Макаров [12], Т. Салига [15] та інші.

Філософське й художнє багатство, своєрідність образу саду в натурфілософській поезії Ліни Костенко потребує спеціального висвітлення. Тому дослідження образу саду і становить мету нашого дослідження.

Образ саду знайшов своє високохудожнє втілення у багатьох віршах Ліни Костенко: «Летять на землю груші, як з рогаток» [9, с. 112], «Слайди» [9, с. 68], «Дощ полив, і день такий полив’яний» [9, с. 92], «Блискоче ніч перлиною Растреллі» [9, с. 103], «Листопад» [9, с. 331], «Виходжу в сад, він чорний і худий» [9, с. 342], «І я не я, і ти мені не ти» [9, с. 294], «Ти пам’ятаєш, ти прийшов із пристані» [9, с. 305], «Вдень ще літо, а надвечір – осінь» [9, с. 329].

Сад є відповідником психологічних станів у поезії. У літературознавчих та культурологічних студіях, присвячених образу саду, він трактується передусім як елемент культури, невід’ємна складова частина естетично-практичної діяльності людства, що поєднує світ людини із світом природи.

О. Астаф’єв зауважує, що в «європейській культурі сад здебільшого співвідноситься з уявленнями про світ як витвір Бога-художника, про світ як утрачений рай, країну вічного щастя й повноти буття, і нарешті, про сад як стан людського духу» [2, с. 53].

У художній свідомості сад переважно асоціюється на символічному рівні з ідеєю світового дерева й моделює універсальну концепцію світу в його вертикальному і горизонтальному вимірах. Що стосується української філософської лірики, то Е. Соловей зауважує, що «образ саду може бути виразним підтвердженням системного характеру не лише творчості філософського поета, а й цілої національної філософсько-поетичної традиції <...> Образ саду в межах цієї традиції має багатий ореол чи ауру, широкий асоціативний спектр» [17, с. 305].

У художній ініціації образу саду Ліна Костенко трансформує мистецьку традицію. Це один із найулюбленіших образів поетеси. Про це вона говорить у розмові зі своєю донькою О. Пахльовською: «Реальні чи сюрреальні, квітучі чи знищені, ці сади проходять крізь усе моє життя...» [6, с. 119].

Зазначимо, що любов до саду виникла в поетеси вже в дитячі роки, про це вона згадує в ранніх віршах: «Я виростала у садах, / де груші достигали теплі» [9, с. 5]. Згодом ця любов до садів переросте у любов до лісу.

У мегапросторі поезії Ліни Костенко сад посідає особливе місце. Ліна Костенко, як і М. Вінграновський, використовує персоніфікацію як один із різновидів метафори, щоб відтворити через одухотворений образ саду надзвичайно важливе для духовного й естетичного начал відчуття краси, що передає духовну енергетику, яка традиційно пов'язується із первісним міфологічним світоглядом, збереженим дотепер у глибинах етногенетичної пам'яті.

Екзистенційна філософема саду уособлює простір гармонійності й довершеності цілісності буття. З образом саду поетеса пов'язує реалізацію ідеї гармонії між двома світами: людським і природним. Це чітко простежується в поезії «Виходжу в сад, він чорний і худий». Майстерний філософсько-драматичний діалог саду й ліричної героїні передає інтимно-довірливу інтонацію взаємин двох світів.

В образі саду в мистецтві спрадавна втілена іманентна властивість знаку рідної землі, сутності автентичного національного буття. В поезії не тільки туга за проминулим часом, молодістю («в цьому саду я виросла»), а й ностальгія набирає ширших масштабів – сум за втраченим родом, вітчизною.

З образом саду на філософському рівні органічно пов'язується ідея вічного руху й оновлення, а також плінності людського буття: «В круговороті нефатальних змін / він був старий і ще раз оновлявся» [9, с. 342]. Сад є символом одночасно і смерті, і магічного відродження, він уособлює смерть та воскресіння-народження нової людини.

Ліна Костенко наділяє сад характером, забарвлює його настроєм. Сад старий, «йому вже ані яблучко не сниться». А в осінню пору ще й «чорний і худий». Поетеса майстерно відтворює перебіг психологічних процесів, що відбуваються у природі. Легко долається грань між реальним та ірреальним світом.

*І він спитав: – Чого ж ти не прийшла
у іншу пору, в час мого цвітіння?
А я сказала: – Ти мені один
о цій порі, об іншій і довіку... [9, с. 342].*

Авторка тонко відтворює і глибокі етичні істини: вірність (незрадливість) рідному просторові, співпереживання у найтяжчий час. Сад стає рідним ліричній героїні, тому вона дивовижним чином через співчуття, співпереживання розуміє психічні зрушення простору-саду, його емоції, настрої.

У змалюванні свого ставлення до саду Ліна Костенко передає сутність справжньої дружби в людському середовищі.

*І я прийшла не струшувать ренклод
і не робить з плодів твоїх набутку.
Чужі приходять в час твоїх щедрот,
а я прийшла у час твого смутку [9, с. 342].*

Лірична героїня прийшла підтримати «друга» в тяжкий для нього час. Вона зізнається в щирій приязні й любові до осіннього саду як трансцендентного простору. Тут виявляється характерне для поетеси буквально обоюдно ставлення до природи. Образ саду використовується для вираження і передачі найрізноманітніших психологічних і емоційних станів, естетичних критеріїв, світоглядних категорій.

Подібні мотиви зустрічаються і в поезіях М. Вінграновського: «Ходімте в сад. Я покажу вам сад. / Його сумління покажу вам очі» («Ходімте в сад...») [5, с. 64]; «Душа моя живе / Твоїм печальним іменем прозорим...» («Зіходить ніч на витишений сад») [5, с. 142]; «Люблю тебе, глибокий саде мій! / Люблю плодів нестигливе гоїдання, / Легку печальність і ясне чекання / Твоїх думок зелених в вітровій» («Саду») [5, с. 144].

У вірші «Осінній сад ще яблука глядять» семантика образу саду ототожнюється з «еквівалентом людського духу».

*Осінній сад ще яблука глядять,
листочок-два гоїдає на гілляках.
І цілу ніч щось тихо шарудить,
і чорні вікна стигнуть в переляках [9, с. 340].*

Зима, яка неодмінно має прийти на зміну осені, постає в образі білого коня. Можна сказати, що «сад» і «зима» протистоять одне одному, як творче й руйнівне, живе і мертве.

У творчості багатьох поетів сад є буттєвісною ірреальною площиною, місцем таємничих переходів у складному, багатомірному світі. Відчуття плінності часу майстерно передано в поезії «Три принцеси».

*Немов чарівні декорації –
жасмин, троянди і бузок.
Кузини мамині, три грації,
як три принцеси із казок [9, с. 29].*

«Жасмин, троянди і бузок» ототожнюються з молодістю. Принцеси проходилися по саду й не помічали, що їх давно вже переслідує «страшний безжалісний чаклун» – час. У кінці вірша знову з'являються три принцеси, тільки тепер уже в образі «сивих зморщених бабусь». Фольклоризований стиль поезії майстерно поєднано з філософським змістом. Сад у вірші постає просторовою межею між молодістю і старістю, між реальним та ірреальним:

*Стоять садів квітучі повені.
А я зайти туди боюсь [9, с. 29].*

Образ саду символізує чистоту й невинність дитячої душі. Це простір безпеки, затишку, радості з імпліцитним архетипним кодом невинності, чистоти. Тому не дивно, що в світовій літературі образ саду стає тим трансцендентним простором, де відбувається перехід від «щасливого невідання дитини до гіркого знання й досвіду дорослого світу» [13, с. 70].

Художнє втілення в образі саду чистоти душі та пам'яті про найсвітлішу пору життя простежується в поезії Ліни Костенко «Слайди». Сад стає ірреальним помежів'ям між стадіями буття. З ним невід'ємно пов'язана найкраща пора – дитинство.

*Хай буде сад, і дерево крилате,
і кіт воркіт, і ще багато див... [9, с. 68].*

Вдало підібрані образи «дерево крилате», «кіт-воркіт» творять оніричний простір, який дозволяє ліричній героїні розікнути часо-просторові межі й повернутися до витоків міфу. Сад стає межею між реальним та ірреальним світами. Він повертає спокій і чистоту:

*У закутку душі хай буде трохи сад <...>
Доросла пам'ять – то уже не слайди.
Тоді вже доля гляне в об'єктив [9, с. 68].*

Подібні мотиви зустрічаємо й у Володимира Свідзинського: «Навіщо ж він, як марево, як мрево, / Весь вік стоїть у спогаді моїм?» [16, с. 118-119]; «Та в час, коли я помирати стану, / Явись мені, коханий саде мій!.. / Щоб милою відрадою дитинства / Осяяти останню мить мою» [16, с. 225] та Леоніда Талала: «В ранковому саду заголубили тіні, / І краплею роси заснула в квітці мить... / Стоїть на місці час. Нічого не минає...» («Глибокий сад») [19, с. 408].

У багатьох поезіях Ліни Костенко сад часто стає показником її духу. Вона навіть уособлює себе садом.

*Так думки печаль прополоскала,
що, як сад під зливою, живу.
Ой, живу, впівголосу, впівсили.
Відкладаю щастя – на коли?
Скільки цвіту з мене обтрусили...
Скільки яблук з мене продали! [9, с. 329].*

Значимо, що перенесення людських рис на природу часто зустрічається в поезії українських поетів. Скажімо, у Володимира Сосюри: «А сад задумався... Неначе / цей сад і є душа моя» [18, с. 288]. Про трансцендентне єднання з садом говорить і Б.-І. Антонич у вірші «Сад»:

*Кімната нам заміниться в квітчастий сад,
і сплетемось, обнявшись кучерявим листям.
Вросту, мов корінь, в тебе й спалахне роса
на наших ясних снах, омаєних сріблито... [1, с. 176].*

Сад символізує внутрішній світ людини, людські взаємини, любовні втіхи. Він вбирає в себе людське ество, виражаючи його проникливо і глибоко. Тому дуже часто письменники передають через образ схмелілого саду найтонші порухи закоханих сердець.

*Ти нам'ятаєш, ти прийшов із пристані.
 Такі сади були тоді розхристані... [9, с. 305];
 Сади стояли в білому наливі.
 Іскрив зеніт, як вольтова дуга.
 А ми були безсмертні, бо щасливі.
 За нами пам'ять руки простяга [10, с. 163].*

Подібні мотиви простежуються й у Володимира Сосюри: «Той садок, і закохані зори, / і огні з-під опущених вій <...> / Од кохання безвольна і п'яна, / ти тулилась до серця мого...» [18, с. 58]; «І тобі, і мені ці сади, ці пісні, / далі щебетом птичим залиті...» [18, с. 164], і у Максима Рильського: «Од голосу пащить і віє / Солодким запахом вишень, / Що розцвіли в ясній надії / На літній синьоокий день. / Ніч, місяць, верби, шелестіння, / обійми рук, і щастя мук, / І в невимовному горінні / Жагучий солов'їний звук...» [14, с. 40].

Образ саду у творчості поетеси інколи набуває сюрреалістичного забарвлення потойбіччя, стає таким собі антираєм, де панує смерть.

*Струїли все
 пора на карантин
 і вам поля
 й тобі соснова кроно... [9, с. 265];
 Загидили ліси і землю занедбали... [9, с. 538].
 Як засторога звучать грізні слова:
 І мертві і живі, і ненароджені
 нікого з вас довіку не простяг! [9, с. 538].*

Отож, Ліна Костенко в натурфілософській поезії звертається до прадавнього образу саду, який набуває художньої багатозначності. Світ природи для поетеси – це простір, у якому відбувається єднання двох світів: реального й ірреального. Образ саду входить у внутрішній світ ліричної героїні і стає невід'ємною його частиною, яка уособлює мрію, рятунок від самотності та неволі окультуреного світу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонич Б.-І. Твори / Б.-І. Антонич. – К. : Дніпро, 1998. – 591 с.
2. Астаф'єв О. Символіка природи в поезії Ліни Костенко / Олександр Астаф'єв // Слово і час. – 2005. – № 6. – С. 52–56.
3. Барабаш С. Г. Творчість Ліни Костенко в ідейно-художньому контексті літературної доби: дисертація на здобуття наукового ступеня докт. філол. наук: 10. 01. 01 / С. Г. Барабаш. – Львів, 2004. – 382 с.
4. Брюховецький В. Ліна Костенко: Нарис творчості / В. Брюховецький. – К. : Дніпро, 1990. – 262 с.
5. Вінграновський М. С. Вибрані твори / М. С. Вінграновський. – К. : Дніпро, 1986. – 463 с.
6. Дзюба Іван. Є поети для епох / Іван Дзюба. – К. : Либідь, 2011. – 208 с.
7. Ільницький М. З чого постає неповторність. Штрихи до портрета Ліни Костенко / М. Ільницький // Українська мова і література в школі. – 1981. – № 10. – С. 9–23.
8. Ковалевський О. Ліна Костенко. Нарис творчосвітоглядної біографії. – Харків : Прапор, 2004. – 192 с.
9. Костенко Ліна. Вибране / Ліна Костенко. – К., 1989. – 559 с.
10. Костенко Ліна Річка Геракліта / Ліна Костенко. – К. : Либідь, 2011. – 336 с.: іл.
11. Ліна Костенко. Навчальний посібник-хрестоматія // Упоряд. Г. Клочек. – Кіровоград : Степова Еллада, 1999. – 320 с.
12. Макаров А. П'ять етюдів. Підсвідомість і мистецтво: Нариси з психології творчості / Анатолій Макаров. – К., 1990. – 285 с.
13. Михед Т. Міф про Едем у просторі американської романтичної літератури / Тетяна Михед // Слово і час. – 2007. – № 3. – С. 69–78.
14. Рильський Максим. Твори в двох томах / Максим Рильський. – Том 1: Лірика – К. : Дніпро, 1976. – 430 с.
15. Салига Т. У глибинах гармонії // Салига Т. У глибинах гармонії: Літературно-критичні статті. – К. : Рад. письменник, 1986. – С. 49–74.
16. Свідзинський В. Поезії / В. Свідзинський. – К.: Рад. письменник, 1986. – 349 с.
17. Соловей Е. Українська філософська лірика. Навчальний посібник із спецкурсу / Елеонора Соловей. – К.: Юніверс, 1999. – 368 с.
18. Сосюра В. Твори у двох томах / В. Сосюра. – Том 1: Поезії. – К. : Дніпро, 1978. – 368 с.
19. Талалай Л. М. Вибране: Поезії / Леонід Талалай. – К. : Дніпро, 1991. – 541 с.